

Окуневич Т.Г.

**ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МОРФОЛОГИИ**

Статья посвящена актуальным вопросам развития речи учащихся, в основе которой лежат психологические закономерности речевой деятельности, направленные на раскрытие внутренних ресурсов личности ученика, выявление уже заложенных в нем потенциальных возможностей, обеспечение приоритетного развития ребенка.

Ключевые слова: психологические особенности, коммуникативные умения, личность ученика, речевая деятельность, речевая компетенция, язык, речь, психическое развитие подростков.

Okunevich T.G.

**PSYCHOLOGICAL DIDACTIC GROUNDS OF FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF
PUPILS AT THE LESSONS OF MORPHOLOGY**

The article is dedicated to actual issues of pupils' speech in the basis of which are psychological regularities of speech activity aimed at discovering inner resources of personality of a pupil and his existing potential possibilities, supplying development of a child as priority.

Key words: psychological peculiarities, communicative skills, personality of a pupil, speech activity, speech competence, language, speech, psychic development of teenagers.

УДК 811.161.2:371.32

Сенько І.С.

**ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ
УЧНІВ З УРАХУВАННЯМ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ**

У статті проаналізовані з опорою на зв'язки наступності лінгвістичні основи формування словникового запасу учнів початкових і 5-их класів загальноосвітньої школи.

Ключові слова: лінгвістичні основи, словниковий запас, зв'язки наступності.

Переосмислення загальноосвітніх функцій української мови як навчального предмета в умовах сучасної школи актуалізує проведення досліджень з питань формування словникового запасу учнів й звернення до попереднього методичного досвіду. Проблеми формування словникового запасу учнів висвітлені в працях таких учених, як О. Біляєв, О. Горошкіна, Т. Донченко, П. Кордун, В. Мельничайко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін.

Теоретичні основи формування словникового запасу учнів ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвісти, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної, комунікативної лінгвістики. Основою курсу української мови є мовознавство – розгалужена система знань про мову, її функції, структуру, основні одиниці та способи поєднання цих одиниць у мовленні, репрезентовані через мовну змістову лінію. Важливе значення мають мовленнєвознавчі дисципліни, зокрема стилістика, культура мовлення, риторика, лінгвістика тексту тощо, що займаються формуванням мовної особистості, дослідженням мовної поведінки.

Мета статті – схарактеризувати лінгвістичні основи формування словникового запасу учнів початкових і 5-их класів загальноосвітньої школи з урахуванням принципу наступності.

З метою визначення лінгвістичних засад формування словникового запасу учнів початкових і п'ятих класів загальноосвітньої школи з урахуванням принципу наступності важливим є з'ясування сутності понять "мова" і "мовлення". У мовознавстві терміни мова й мовлення не мають однозначного тлумачення.

У лінгвістиці, незважаючи на наявність різних поглядів, мова й мовлення розглядаються як діалектична єдність, елементи якої є протилежними і зумовлюють один одного. Сучасні мовознавці диференціюють мову й мовлення: мова – явище соціальне, мовлення автоматично організує мовні знаки; мова існує в свідомості людей і реалізується в мовленні. "Формою існування мови, свідченням її життєздатності є мовлення" [5, с. 45]. Подібну думку висловлює і М. Кочерган: "реалізуючись у мовленні, мова виконує своє комунікативне призначення" [3, с. 55]. І мова не зберігається (локалізується, існує) в мовленні, а реалізується, виявляється, об'єктивується в ньому. І. Бодуен де Куртене в другій половині XIX століття довів, що мова проявляється лише в мовній діяльності, що вона "існує тільки в індивідуальних мозках, тільки в душах. Тільки в психіці індивіда або осіб, що становлять певну мовну спільність" [1, с. 71]. Отже, мову розглядають як механізм, за допомогою якого породжується й сприймається мовлення, і як систему правил та набір дефініцій, що становлять узагальнені спеціалістами факти мовлення.

Ми вслід за І. Коваликом [2, с. 4] вважаємо, що: 1) мова й мовлення – це дві форми існування єдиної лінгвальної дійсності; 2) мова здійснюється через мовлення, а мовлення – через мову; 3) розвиток мови залежить від розвитку мовлення; 4) для мови й мовлення спільною є функція мислення, спілкування, волевиявлення та зберігання інформації; 5) мова й мовлення є об'єктом лінгвістики.

Мова – це динамічна система і вивчення її повинно мати системний характер (послідовне вивчення всіх мовних рівнів і розділів у тісному взаємозв'язку). Відправною точкою системного підходу, на думку М. Львова, служить ідеальна модель носія мовних знань і вмінь, або модель мовної особистості [4, с.10]. Проблема мовної особистості в лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгводидактиці не нова (Л. Паламар, Г. Онкович, О. Біляєв, М. Вашуленко, І. Зимня, Ю. Караулов, О. Леонт'єв, В. Сухомлинський, М. Пентилюк та ін.), але досі немає єдиного визначення. На думку відомого російського дослідника Ю. Караулова, це "сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що розрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю" [2, с. 3]. У дослідженнях М. Пентилюк знаходимо: "мовна особистість – людина, що володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про її збереження й розвиток..." [5, с. 59]. Спільним у наведених визначеннях є виділення головної якості мовної особистості – вільне, комунікативно виправдане володіння мовними засобами в усіх життєвих ситуаціях, сформоване почуття відповідальності за свою мовленнєву дію.

Процес формування свідомої мовної особистості нерозривно пов'язаний із збагаченням словникового запасу учнів, тобто якісно-кількісним збільшенням слів української мови в їхньому мовленні та комунікативно доречному їх уживанні.

Мовні висловлювання, які властиві мовній особистості, розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю. Отже, засвоєння мови можна розуміти як процес розвитку мовної особистості. Особистості, як здатна до мовномисленнєвої діяльності, поданням себе засобами мови в мовному спілкуванні. Проблеми мовленнєвого розвитку школярів, формування її ціннісних орієнтацій стали розглядатися в парадигмі психолінгвістики (М. Жинкін, О. Леонт'єв, С. Куранова, А. Брудний, А. Кліменко та ін.), теорії "мовної особистості" (В. Виноградов, Ю. Караулов, О. Селіванова, Л. Мацько, Ф. Бацевич, М. Пентилюк та ін.), лінгвокультурології (О. Потебня, А. Вербицька, М. Кочерган, К. Селіванова, В. Кононенко, П. Гриценко та ін.). Інтереси лінгвістики зосереджені на вивченні ролі мовних засобів у процесах породження мовлення та його розуміння.

Таким чином, дотримуючись принципу наступності поглядів на лінгвістичні передумови навчання української мови і виходячи з прийнятих у сучасній лінгвістиці аспектів вивчення мови і слова як його одиниці, можна стверджувати наступне. Організація збагачення словника учнів лексикою української мови ґрунтується на розумінні слова як

мовного знака, що забезпечує мовномисленнєву здатність людини і впливає на формування її когнітивної сфери. Це зумовлює вибір теоретичних основ створюваної нами методичної системи збагачення словника учнів з урахуванням принципу наступності.

Мета збагачення словникового запасу школярів: 1) кількісне збільшення слів і якісне вдосконалення наявного запасу слів; 2) навчання вмінню користуватися відомими і засвоєними словами.

Кількісне розширення запасу слів у учнів виражається в поступовому додаванні до наявних нових слів (рівень поповнення лексем). Якісне вдосконалення словникового запасу полягає, по-перше, в уточненні лексичного значення і сфери вживання відомих дітям слів, по-друге, в заміні нелітературних слів у словнику дітей літературними (рівень удосконалення лексем). Нарешті, особливу сторону кількісно-якісного вдосконалення словникового запасу дітей становить робота над ознайомленням з невідомими учням лексичними значеннями уже наявних в їх словнику багатозначних слів (рівень поповнення сем).

Кількісно-якісне вдосконалення словника учнів визначає парадигматичний напрямок у методиці збагачення їх словникового запасу, тобто роботу над словом і його семантичними полями, готує умови для навчання школярів вмінню використовувати відомі і нові слова в своєму мовленні – їх вибором для вираження певних мовних завдань. Вона виражається в показі сфер вживання слів, у розкритті їхньої сполучуваності з іншими словами. Реалізація другої мети збагачення словникового запасу учнів становить синтагматичний напрямок в методиці збагачення їх словникового запасу, тобто роботу над контекстним вживанням слів – над точністю та доцільністю вживання слів у залежності від мети, теми, ситуації та стилю створюваного тексту.

Формування словникового запасу учнів у процесі навчання в загальноосвітній школі передбачає виявлення засобів мови, які лежать в основі мовленнєвих здібностей учнів. До таких засобів ми відносимо: *слово, словосполучення, речення, текст (дискурс)*. У системі мови слово займає центральне місце, а всі інші одиниці мови (фонеми, морфеми, словосполучення, речення) тією чи тією мірою сприймаються на підґрунті слова, пов'язані системними відносинами з ним. Слово є основною одиницею найменування фактів дійсності, а також сприймань, думок, почуттів людини, викликаних цими фактами; виступає основним будівельним матеріалом висловлювань, за допомогою яких реалізується спілкування між людьми.

З аналізу лінгвістичних характеристик слова, оберемо таке поняття слова як мовної одиниці: слово – найменша відносно самостійна знакова мовна одиниця, здатна виконувати функцію члена речення або мінімального (однослівного) речення, і найбільша морфологічна одиниця (морфологічна одиниця-конструкція щодо мінімальної морфологічної одиниці-морфеми). Основними ознаками слова є: фонетична оформленість, непроникненість, відтворюваність, номінативність, фразеологічність, єдність звучання і значення, лексико-граматична співвіднесеність.

Отже, лінгвістичні передумови збагачення словникового запасу учнів – це мінімум базових для словникової роботи знань школярів про мову і відповідних їм базових навчально-мовних умінь. До базових відносяться ті знання про мову, які допомагають розкрити слово: а) як одиницю лексичної системи мови; б) як елемент граматичної системи мови, в) як елемент стилістичної диференціації мови. Базові навчально-мовні уміння забезпечують формування у школярів уміння правильно вживати нові та відомі слова у відповідності з їх значеннями і сферами вживання.

Перспективи подальших пошуків спрямовуємо у напрямі дослідження практичного впровадження у практику сучасного уроку морфології формування мовленнєвої компетентності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по об щему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР. 1963. – Т. 1. – 384 с.

2. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування / І. І. Ковалик // Мовознавство. – 1979. – №3. – С. 4–7.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів – К. : ВЦ "Академія", 1999. – 288 с.
4. Методика преподавания русского языка в школе : Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов; Под ред. М. Т. Баранова. – М.: Изд. центр "Академия", 2000. – 368 с.
5. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

Сенько І.С.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ
С УЧЕТОМ ПРИНЦИПА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ**

В статье проанализированы с опорой на связи преемственности лингвистические основы формирования словарного запаса учащихся начальных и пятых классов.

Ключевые слова: лингвистические основы, словарный запас, связи преемственности.

Senko I.S

**BASICS OF LANGUAGE VOCABULARY OF STUDENTS TAKING INTO ACCOUNT THE
PRINCIPLE OF SUCCESSION**

The article analyzes the connection with reliance on linguistic basis of the continuity of the formation of the vocabulary of primary and fifth grade.

Key words: linguistic basis, vocabulary, communication continuity.

УДК 372.881.161.1:81'36–057.874

Хоменко О.В.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті уточнено сутність поняття "словотвірні вміння" і охарактеризовано основні методи і прийоми формування зазначених умінь в учнів основної школи.

Ключові слова: словотвірні вміння, учні основної школи, методи і прийоми навчання.

Формування в учнів міцних словотвірних умінь – одне з найважливіших завдань, що стоять перед методистами та вчителями-практиками. Уточнимо, що під зазначеними вміннями ми розуміємо морфемно-аналітичні вміння, в основі яких лежить виділення мінімально значущих елементів слова; власне словотвірні вміння, пов'язані зі з'ясуванням співвідношення твірного й похідного слів і встановленням способу словотворення; вміння слововживання, що забезпечують активізацію слів із різними морфемами, правильне та доречне використання цих слів в усних і писемних висловлюваннях різних типів. Важливість формування зазначених умінь полягає в тому, що вони є основою для орфографічної, лексичної, граматичної, мовленнєвої та стилістичної роботи в школі.

Мета статті – охарактеризувати основні методи і прийоми формування словотвірних умінь в учнів основної школи.

Оскільки в структурі змісту шкільного розділу "Будова слова. Словотвір. Орфографія" чітко виділяються дві частини (знання й вміння), то цілком природно в навчанні виділити методи формування знань (пізнавальні) та методи формування умінь (тренувальні). Для виявлення рівня відповідності знань і умінь учнів освітньому стандарту застосовуємо методи контролю і самоконтролю, які спрямовані на формування контрольних-оцінних дій школярів. У сукупності всі вищезазначені методи забезпечують цикл навчання морфеміки й словотвору.